

U zaključku, „Čarolija stvaranja stvarnog prostora“, autor determinira glavne postavke svog rada. Prije svega, prostor je nerazdvojiv od tijela. Drugo, prostor ima svoje rubove u vidu granica. Ti su rubovi izrazito živa mjesta u kojima se stvara kultura i identifikacija. Treće, prostor je kretanja, konstantno pregovaranje o značenjima, promjena iz statičnog u dinamično. Četvrto, prostor se stvara, a ne proizvodi. Nema fetišizacije prostora, prostor nije apsolutan već je raznolik („prostor nastaje s onim koji izriče njegovu konstataciju“, str. 203), u njega ne smještamo, nego u njegovoj izgradnji sudjelujemo. Prostoru, na kraju, neminovno sudi vrijeme.

Ovo djelo je vrlo vrijedan spomenik etnološkim istraživanjima pomalo zanemarenih oblika prostornosti te prilog relacijskoj perspektivi stvaranja i redefiniranja takvih oblika prostornosti kroz povijest. Takav dojam definitivno grade vrlo opsežni i multidisciplinarni opisi pojedinih kulturnih praksi, koji se mogu pronaći u svim poglavljima knjige. U budućim izdanjima ovog ili budućih radova autora može se sugerirati samo osnaživanje empirijske dionice istraživanja, o kojoj ovdje ne saznajemo dovoljno.

Andrej Ivan Nuredinović

Paško Bilić
SOCIOLOGIJA MEDIJA. Rutine, tehnologija i moć
Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2020., 205 str.

Knjiga *Sociologija medija: Rutine, tehnologija i moć* autora Paška Bilića udžbenička je monografija podijeljena u četiri poglavlja, dok se na kraju knjige nalazi *Prilog: Razgovori o sociologiji, komunikaciji i medijima*, a koji se sastoji od razgovora s različitim međunarodnim stručnjacima koji se bave istraživanjem medija. Autor u *Uvodu* navodi kako su malobrojni pokušaji teorijske integracije ovog područja što otežava sistematizaciju sociologije medija kao zasebne grane sociologije (str. 10). Ova knjiga stoga predstavlja pokušaj sistematizacije različitih teorija komunikacije u koherentnu cjelinu, koristeći se pritom metasociološkim pristupom. Autor je u pisanju bio nadahnut zbornikom „Društvenost komunikacije“, koji je 1978. godine uredio Matko Meštrović. Bilić ističe kako se u pisanju vodio idejom o utemeljenosti svakog komunikacijskog procesa u društvenim odnosima (str. 11). Knjiga cilja odgovoriti na nekoliko osnovnih epistemoloških i ontoloških pitanja kada je riječ o komunikaciji – kako komunikacija i mediji stvaraju znanje o društvu i kakvi se tipovi društvenih odnosa i društva općenito mogu implicitno i eksplicitno razaznati u sociološkim i medijskim teorijama (str. 11). *Sociologija medija: Rutine, tehnologija i moć* proučava odnose medija i društva na tri različite razine društvene zbilje – mikrorazini, mezorazini i makrorazini. Podnaslov knjige daje nam najavu njezine strukture; *rutine* se odnose na mikrorazi-

nu, odnosno komunikacijske obrasce koje posjeduje svaki društveni akter, *tehnologije* su infrastrukturna komunikacijska sredstva koja imaju ulogu posrednika između društvenih aktera i širih društvenih struktura odnosno makrorazine društvene zbilje, dok se *moć* odnosi na karakteristike tehnologija kroz koje one mogu biti korištene kao instrumenti nadzora i kontrole. Svako od prva tri poglavlja tako se bavi jednom razinom društvene zbilje kroz sistematizaciju ideja relevantnih socioloških teoretičara.

U prvom poglavlju, *Komunikacija i društvena interakcija*, autor polazi od ideja klasičnog sociološkog teoretičara Georga Simmela i njegove analize komunikacije. Ovdje je riječ o razumijevanju komunikacije kao izraza odnosa prema sugovorniku (str. 19). Autor nastavlja analizu koristeći se, kroz ideje Georgea Herberta Meada i Roberta Ezre Parka, tradicijom simboličkog interakcionizma. Komunikacija se tako promatra kao osnova društvenog poretka, ali i kao znanje. Poglavlje se nastavlja analizom ideja autora druge generacije simboličkog interakcionizma Ervinga Goffmana. Ovdje se analiziraju okviri društvenog djelovanja kao rutinizirane društvene situacije u kojima se događa interakcija i međusobna komunikacija (str. 25). Analizom interakcijske teorije Roberta M. Entmana prikazuju se medijski okviri i mogućnost pristranosti medijskih sadržaja, te kako se oni integriraju u ljudsku svakodnevicu. Autor analizom teorijskog doprinosa Petera Bergera i Thomasa Luckmanna detaljnije opisuje sociološku utemeljenost svijeta života, rutine i zbilje. Poglavlje završava analizom važnosti formacije i uloge publike u procesu komunikacije te prikazom teorije o

obrednim ulogama medija i komunikacije u svakodnevnom životu čije korijene Bilić pronalazi u teoriji religijskih obreda Emilea Durkheima.

U drugom poglavlju, *Od svakodnevice do javnosti i mreža*, autor analizira stvaranje makrostrukture kroz temeljne koncepte organizacije medijske komunikacije. To se prije svega odnosi na analizu javnosti i javne sfere (str. 43). Ovdje se Bilić koristi teorijskim doprinosima Jürgena Habermasa, Michela Foucaulta i Manuela Castellsa. Bilić kroz Habermasovu teoriju komunikativnog djelovanja ukazuje na ključnu pretpostavku prema kojoj komunikacija ima za cilj zajedničku definiciju društvene situacije, odnosno zajedničko razumijevanje. Prema Habermasu, jezik, govor i diskurs imaju ključnu ulogu u održavanju društvenog poretka. Bilić nas također podsjeća kako je Habermasov pojmovni aparat koristan u analizi odnosa između svijeta života i sistemskih mehanizama. (str. 46-48). Autor ističe kako je važan Habermasov doprinos u analizi javne sfere koja se odnosi na prostor u kojem se oblikuju odnosi između politike, ekonomije i javnosti (str. 53). Također, ovdje je naglašena i pojava novih medija koji redefiniiraju javnu sferu i društvenu i medijsku participaciju. Foucaultova teorija diskursa podrazumijeva moć kao dinamičan proces ovisan o znanju, diskursu i stalnom stvaranju opozicija, za razliku od Habermasa koji insistira na društvenom konsenzusu koji se temelji na komunikaciji. Autor potom analizira tehnologiju kao objektivaciju društva koja stvara specifične okoliše koji potiču određeni način društvene interakcije. Važna je pritom napomena kako tehnologija nije neutralni alat kojim se komunicira već je njezina uloga pro-

mjenjiva ovisno o društvenim skupinama koje tehnologiju proizvode i koje se nje služe. Stoga je međuodnos tehnologije, komunikacije i društva istovremeno odnos moći, kontrole i dominacije (str. 70). Poglavlje završava analizom razvoja interneta i društvenih mreža te, tragovima Castellsove teorije umreženog društva, dolazi do zaključka kako je moguće govoriti o mrežama kao temeljnim oblicima društvene morfologije i organizacije društvenih odnosa. Drugim riječima, suvremeno društvo uvelike se oslanja na obradu znanja i informacija koje se mrežama distribuiraju i bez posredovanja profesionalnih medijskih institucija. Umreženo društvo tako znači medijsku deinstitucionalizaciju i deprofesionalizaciju koje rezultiraju smanjenjem nadzora tradicionalnih medijskih institucija nad političkim procesima (str. 79).

Kada je riječ o makrorazini, Bilić u trećem poglavlju, *Komunikacijske makrostrukture*, povezuje pitanja nestabilnosti različitih oblika društveno proizvedenog znanja u procesima globalizacije i refleksivne modernizacije, koristeći se sociološkim teorijama modernosti Anthonyja Giddensa i Ulricha Becka. Autor ističe kako je razvoj medija i komunikacije neraskidivo povezan s temeljima modernosti. Drugim riječima, načini proizvodnje i cirkulacije simboličkih formi stvaraju različite kulturne transformacije i strukture (str. 90). Tako definiran razvojni put suvremenih društava ukazuje na princip povratne sprege između medijske proizvodnje / potrošnje i globalne ekonomske razmjene, moći i dominacije. Ova sprega okuplja strukturne, ekonomske i političke nejednakosti u globalizirani sustav čiji su akteri u dubokom disbalansu moći. Bilić tako povezuje pita-

nja medijske proizvodnje znanja s procesima rada i proizvodnim odnosima koristeći se teorijom Karla Marxa, a sa svrhom predodžbe cjelovite političke ekonomije medija. Ovdje se izoštrava fokus analize cijele knjige prema procesima komodifikacije i komercijalizacije, prema konceptu vlasništva nad medijima, radu medijskih publika, eksploataciji i socijalnoj reprodukciji (str. 122).

Četvrto poglavlje, *Prema metasociologiji medija*, vraća fokus na temeljna pitanja epistemologije i ontologije medija. Ovdje Bilić sumira najvažnije zaključke iz prethodnih poglavlja i daje nam metateorijski okvir kroz koji pokazuje komplementarnost (mikro-, mezo-, makro-) sociološke i medijske teorije. Metateorijski pristup koji se u knjizi koristi ima dakako i svoja ograničenja. Njih Bilić ističe u ovom poglavlju, a radi se o poznatom problemu sistematizacije teorije kroz jasno razgraničene razine društvene zbilje – mikro, mezo i makro. One su nužno ideal-tipske naravi radi jednostavnijeg shvaćanja iznimno složenih društvenih procesa (str. 131).

Prilog: Razgovori o sociologiji, komunikaciji i medijima nalazi se na kraju knjige i donosi razgovore s međunarodnim i domaćim stručnjacima za istraživanje medija: Matkom Meštovićem, Nicom Carpentierom, Friedrichom Krotzom, Vincentom Moscom, Marijom Bakardjievom, Peterom Dahlgrenom i Christianom Fuchsom. Bilić navodi kako je u njima riječ o interdisciplinarnosti, autorskim djelima istraživača, ulozi sociologije u istraživanju komunikacija i medija, aktualnim društvenim, političkim, ekonomskim i kulturnim temama, kao što su krize kapitalizma, nadzor komunikacije na internetu, financiranje znanosti i tehnološke promjene (str. 135).

Meštrović govori o čovjeku kao osnovnoj vrijednosti društva i sustava te povezanosti rada i informacija (str. 145); Carpentier o razlozima zašto se bavi odnosima moći u medijima i medijskoj kontroli (str. 150); Krotz o društvenoj i kulturnoj promjeni, teoriji medijizacije i interdisciplinarnosti komunikacijskih studija (str. 157); Mosco o političkoj ekonomiji komunikacije i kritičkim pristupima istraživanju medija (str. 164); Bakardžieva i Dahlgren o interesu za medijske i komunikacijske studije i demokratizaciji (str. 169); dok Fuchs govori o vrijednosti Marxove teorije u istraživanju medija, manjkavosti Castellsove teorije umreženog društva i teorije sudioničke kulture Henryja Jenkinsa, Edwardu Snowdenu i interdisciplinarnosti medijskih studija (str. 177).

Ova knjiga jedinstven je znanstveni doprinos u polju istraživanja medija kako u lokalnom, tako i širem sociološkom kontekstu. *Sociologija medija: Rutine, tehnologije i moć* usustavljuje analizu sociologije medija tako što uspješno preispituje različite teorijske koncepte te ih povezuje u koherentnu cjelinu koja čitatelje potiče na kritičko promišljanje društvene stvarnosti. Knjiga također ukazuje na bogatstvo socioloških doprinosa istraživanju komunikacije koje Bilić koristi kako bi se približio odgovoru na temeljno pitanje kako komunikacija i mediji stvaraju znanje o društvu. Ova metateorijska analiza jedinstven je znanstveni doprinos od velike koristi za nastavnu i znanstvenu praksu. Ona omogućava novim generacijama istraživača lakše razumijevanje područja istraživanja komunikacija i medija te jasno artikulira sociologiju medija kao zasebnu granu sociologije.

Josip Brković